

ԱՆԱԾԻՏ

ՀԱՆԴԷՍ ԱՌՈՅԱՑ

ԱԶԳԱՅԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԵՂԱՐՈՒԵՍԱԿԱՆ

Դ ՏԱՐԻ

ՕԳՈՍՏՈՍ 1902

ԹԻԻ 8

ԳԻՉ ՕՐԷՆ ՀԱՅՍ ՊԻՏԻ ՏԵՄԵԼ

ՆԱՀԱՊԵՏ

ԳՈՒՉԱԿԻ

ԳԻՒԱՆԸ

ՍԻՐՈՑ ԵՐԳԵՐ, ԽՐԱՏԱԿԱՆ ԵՒ ԱՅԼԱՐԱՆԱԿԱՆ ԵՐԳԵՐ, ՊԱՆԴՈՒԽՏԻ ԵՐԳԵՐ

ՓՆՆԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐԻԹԵԱՄԲ ՄԸ
ՀՐԱՏԱՐԱԿԵՑ

ԱՐՇԱԿ ԶՕՊԱՆԵԱՆ

Պիտի բաղկանայ մօտ 160 մեծագիր էջերէ :
Դին 2 ֆր. 50 սնթիս ճախրու ծախով՝ 3 ֆր. :

ԱՅՍ ԳՐՔԷՆ ՏՊՈՒԵՅԱԻ

60 օրինակ առաջնակարգ «Քուշ» (յգիւած)	թիւ	5 ֆր.
10 օրինակ հայտնական	» » » »	10 »
20 » » շինական	» » » »	» »
10 » » ճախրական	» » » »	15 »

Գրեւ փափաքողները պէտք է գիտնեն Անանիանի
խմբագրութեան, զինք կանխիկ վճարելով :

ԱՐԵՒԵԼՔԸ
ԵՒ ՀԱՅ ՄԻՏՔԸ

Արեւելքի ու Արեւմուտքի մէջտեղը դիտե-
լուած, հայ ժողովուրդը, քնազգական խորհր-
դաւոր, բոն ուն ու անխորտակ մղումով մը իր
միտքը միշտ դէպ ի Արեւմուտք կարկառած է :
Արեւելքը որ գինքը կը պաշարէր, որ գինքը
կը սեղմէր ամէն կողմէ, որ իր մէջն էր ար-
ցին, անշուշտ ազդեցութիւն ունեցած է իր
վրայ եւ ստուար ազդեցութիւն մը, ու
հայկական քաղաքակրթութեան զլխաւոր ար-
տայայտութիւնները — ճարտարապետութիւնը,
երաժշտութիւնը, բանաստեղծութիւնը, —
յաճախ շահեկան են անով մասնաւոր ուր օր-
րուն խառնուրդ մը կը ձեւաշինեն արեւելեան
և արեւմտեան ներշնչութիւնով : Բայց Արեւ-
մուտքին ազդեցութեան բաժինը միշտ շատ
աւելի մեծ եղած է քան Արեւելքինը . եւ կա-
րելի է ըսել թէ արեւելեան քաղաքակրթու-
թեանց ազդեցութիւնը անդիսակցական, բը-
նական, անխուսափելի թափանցումով մը
տաւ է Հայուն մէջ, մինչդեռ Արեւմուտքի
հետ իր բարոյական հաղորդակցութիւնը ար-
գինքը եղած է կամաւոր, պատակելի ճիգ մը :

Այդ երեւոյթը կը սկսի քրիստոնէութեան մուտքէն շատ առաջ արդէն. Տիգրան Բ. որ սակայն Ասիացիի մը բարբերն ու նկարագիրն ունէր եւ որ Հոռոմի դէմ պայքարեցաւ կասազաբար, յունական աստուածներուն արձաններովը ճոխացուց հայ մեկեանները եւ հելլեն արեւեստագէտներ, Կոստորոնի որ ցերսասները բերել տուաւ Աթլէքէն՝ իր մայրաքաղաքին մէջ փոխադրելու համար ատարիկեան քաղաքակրթութիւնը. իր որդին, Արտաւազդ, որբերգութիւնները պրքեց Նաբիլէսի ու Սոփոկլէսի լիզուովը. Գրիտոսէնութեան Հայոց մէջ տիրապետումն յետոյ՝ Արեւմուտքի ազգացեցութեան գերակշռութիւնը կը շնչուի անհունապէս, այլեւ գրեթէ տարամբ զորանայ՝ Վաւաշապուհն ու Սահակ հայ պատանիները Կ. Պոլիս ու Աթլէք կը զրկին ռուսում առնելու. յոյն Հայրեան գիրքերն են որ ամենէն մեծ տեղը կը բռնեն մեր թարգմանիչներուն աշխատութեանը մէջ, (եւ ասորական գրականութենէ թարգմանութիւններն ալ բացառութիւն մը չեն կազմիր այդ ձգտումին մէջ, որովհետեւ քրիստոնէութիւնը՝ թէպէտ ծնած Արեւելքի մէջ՝ Արեւմուտքի մէջ է որ կազմաւորուած է վերջնապէս եւ այլ եւս Արեւմուտքին սեփականութիւնը զարձած է, այնպէս որ ասորի գրականութիւնը, համակ քրիստոնէական, արեւմտեան քաղաքակրթութեան մաս մը կը ձեւացնէ՝ այնքան որքան բիւզանդական գրականութիւնը)։ Քաղաքականութեան մէջ ալ միեւնոյն երեւոյթը կը կրկնուի, նոյն իսկ աւելի սուր ձեւ մտածած Արշակ Բ. երկու կրակի մէջ մնացած, պահ մը կը վարանի, մերթ սուրբ Յոյնին ու մերթ Պարսիկն դէմ կը դարձնէ. բայց Արշակունիաց Հարստութեան անկումէն յետոյ, այլ եւս Հայը, Մամիքոնեաններէն կամ Բագրատունիներէն կամ Ռուբինեաններէն ասացնորդուած, մշտական պայքարն է որ կը սկսի հեթանոս ու մանստական Ասիային դէմ, մըշտական ու ինքնամատոյց եւ յաճախ ապեւրախտութեամբ վարձատրուած դաշնակիցը կը դառնայ եւրոպային Նոր ամասնայինքու մէջ, ընկլուզուած ըլլալով հանդերձ մանստական ցղերու յորձանքին խորը, Հայը դարձեալ իր մագին ու հոգւոյն բոլոր թափովը եւրոպական քաղաքակրթութեան հետ է որ հաղորդակցութեան մտնելու կը ճգնի. Իսրայէլ Օրի Լուսի ԺԴ. ին, Պետրոս Մեծին կը դիմէ. Ներսէս

Աշտարակեցի Ռուսին օգնութիւնը կը խնդրէ՝ Պարսիկն դէմ, Ներսէս Վարժապետեան Եւրոպայի պաշտպանութիւնը կ'ուզէ Տաճկին դէմ. Մխիթար Վնեանիկ կը հաստատէ իր միաբանութիւնը. հայ պատանիները Իսայիա, Փրահա, Գերմանիա կ'երթան ռուսում առնելու. հայ գրագէտները, արեւեստագէտները եւրոպական գեղեցկագիտութիւնն են, — եւ անկից միայն — կը քաղեն իրենց ազգային գրականութիւնն եւ լեզուէն վերականգնացնելու համար պէտք եղած ասորերը, Կարեիի իր թէ Արարի, Պարսիկն, Թուրքին հետ անմիջական յարաբերութիւն ունեցող Հայը երբեք հաւաքական գիտական ջանք մը չէ բրնձ ուղղակի հաղորդակցութեան մտնելու արարական, պարսկական ու թրքական մտա որ ու բարոյական կեանքին հետ, որովհետեւ կրօնական ու ազգային խոր քաղաքակրթութիւնն ու մշտաբաց խրամա մը փորած են անոնց եւ իր միջեւ, միշտեւ եւրոպական քաղաքակրթութիւնը, թէպէտ իրմէ շատ հեռու, իր հոգւոյն ու իր խառնածոքին ամենէն մօտիկն եղած է եւ իր բարոյական շահերուն համար էականորէն անհրաժեշտ։ Հայը Արեւմուտքին հետ կապուելով, ոչ միայն քաղաքակրթութիւններու բարձրագոյնին յարելու ու չիմ ձգտումը ցոյց տուած է, այլ եւ ատոր մէջ տեսած է իր ազգային գոյութեան պահպանման ամենագործ միջոցը. որովհետեւ ինքը, քաղաքականապէս եւ գինեւորականապէս շատ աւելի տկար քան զինքը պաշարող Արաբը, Պարսիկն ու Թուրքը, եթէ այդ բարոյական անջրպետը գոյացուցած չըլլար անոնց եւ իր միջեւ, Եթէ քնդգրկէր անոնց գեղեցկագիտութիւնը, իմաստասիրութիւնը, կրօնքը, բարբերը, իր ինքնուրուշութիւնը չպիտի կարենար պահպանել, պիտի ձուլ իր անոնց մէջ, եւ կամ եթէ յաջողէր իսկ իր ճգնալից գոյութիւնը կորուստէ փրկել՝ այդ խոշոր ազգութիւններուն մէկ փոքրիկ ճիւղը, մէկ աննշան ու եւ ինքնուրուշութիւն չունեցող մատնիկը պիտի դառնար։

Կարեիի չէ, քսի վերեւ, եւ իմացիլ թէ Արեւելքը ու եւ ի ազգացեցութիւն գործած չըլլայ Հայուն վրայ, բայց թէ այդ ազգացեցութիւնը անդիտակից է եղած, — այս կէտը պէտք է լուսաբանեն, Հայերէն լեզուին բառերուն կէտը պ բակերէն բառերէ կը կազմուի. մեր ժողովրդական ասանկութեանց, հեքեաթներուն

Հաստի նստաթիւնն ապագայ կը նմանին իմ պատկերացմանս առանցքով թիւներուն ու հեքիաթներուն, — որքնակ՝ վառաղին, կարսառագին, Տորթի վէպերը, Դուսի՛կ ու Մհերի արանշարձիկները, եւն, Սիւր հին մատենագիրներէն շատերը, եթէ ի, քնից գործերուն նիւթին օւնըր՝ Զոյմար մէջ կարեւորութիւն, իրենց ճոխապատեցն, ճօտմ, մանաւազապատ ռճին մէջ կը յայտնին արեւելեան օղբն, ու կը ղգացնին իրելուն արարական ճաշակին ներգործութիւնը, զիջնապահեան քաշաւորները, աշուշները մանաւազ, իրենց ռճին ու երբեմն նիւթին մէջ աշխարհային լարը կը նշեցնեն՝ պարսիկ բանաստեղծութեան պատկերով մէկ քանի շեշտեր լոյսի կ'ընեն մերթ. մեր ճարտարագիտութեան ու եկեղեցական երաժշտութեան մէջ արաբական գեղեցկացումներու, ազդեցութիւնը զգալի է յայտնապէս, իայց նախ՝ արեւելեան ազգ մեծ քաղաքակրթութեանց հետ հայկական քաղաքակրթութեան ալ ճաշկատութիւններուն մէջ ի՞նչ մակ մը որ փոխառութեան արդիւնք է՝ աշխարհիցը ցեղակցութիւնն պարսպման քառանկը որ կան հայերէնի մէջ, բոլորն ալ պարսկերէնէ գիտակցաբար փոխ առնուած չեն, մերթնունքն բառերն են որ կը գտնուին պարսկերէնին ինչպէս հայերէնին մէջ, եւ, իմ քաջապատեցմանս անով տր երկու լեզուները միմեանցին ժայր լեզուին երկու զուակներն են, զայով ճարտարագիտութեան, երաժշտութեան եւ քրթականութիւնը մէջ արեւելեան ներգործութիւններուն, անոնց տեղի ունեցած են յաճախ անգիտակցաբար, ճակատագրականաբար, հարկաւորաբար. Հայրը, ամենորեալ անոր յարաբերութեան մէջ գտնուելով իր այլ գոյացագիտութեան հետ ու անոնց ճաղաքական տարբերութիւնը կրելով, ի՞նչ կ'ընար՝ որքան տր ջլանար՝ արգիլել որ անոնց քաղաքակրթութեանէն մաս մը իր մէջը լծկաւորեցր, իր արեւելին ու մերն չխառնուէր, կրկէն, ուրիշ հարց մը կույստանը նմաւոր առնելու. եթէ Հայրը, հաւաքականօրէն, իրը ժողովուրդը մը ջլանապած է ինչպիսիք անշատ պահել գինքը՝ իրապատող կտաւիցը ցեղերէն, հայ անհատներ՝ չարածածէն շատ աւելի բազմաթիւ՝ այդ քրեւելեան քաղաքակրթութիւններուն մօտեցած, դանդաղ իւրացուցած, եւ անոնց մէջ գործիչն, նոյն իսկ զարգացուցիչ ղեր կատարուին, որոցման պիտեանքն էթէ թրքական պետութեան մէջ, թուրք ճարտարագիտութեան

թիվներն ու երաժշտութիւնը զլիսաւորապէս Հաս-
խերու ձեռքով է որ զարդացած է, եւ փոքր
Ասիոյ ինչպէս եւ հնդկաստի մէջ աշուղները
մեծ մասամբ Հայն են, եւ այդ աշուղները յաւ-
նախ ի հորդեն աւելի պարսկերէնէն թրքերէն
ու քրդերէն քան հայերէն, անոնցմէ ոմանք
նոյն իսկ միմեայն օտար յեղեւով երգած են,
պարզապէս հայոյիական ծագողով պարսիկ,
թուրք ու քրտար բանաստեղծներ են եղած ։
Այստեղեւ չկայ չնկառարելու որ այս երեսօթը
գոյութիւն ունեցած ըլլայ հին աստեղծն ալ,
եւ թէ արքա ու պարսիկ տաւեւտներ ու բաւ-
նաստեղծներ ձեռք բերած ըլլան ։ պէտք չէ տա-
նալ որ Հայը ոչ միայն Ռիզադէղիոյ փահուռ
տաւած է աստեղծները կայր, այլ եւ Յօղայտօի
Մամլուքներու քաջիկ միայն շատեցեացած է
երկու խալիֆի, եւ արտադրած է Քարաման
գերդաստանը որ, թրքացած, ակազին զօրու
թեան հասաւ եւ քիչ մնաց որ Օսմանի գերա-
դաստանին ձեռքէն խլէր թրքական հոյարու-
թեան ղէկը, երբ Հայ յեղին պատմութիւնը
որ դեռ արդայական վիճակի մը մէջ է, որ մը
ուսումնասիրուի եւ լսաարարուի կատարելա-
պէս, պիտի տեսնուի որ Հայը՝ ոչ միայն իւր
ժողովուրդը, այլ եւ, ու անտառող՝ անգիտա-
պէս, շատ աւելի մեծ դեր կատարած է աշխարհ
Հին մէջ քան ինչ ար օտարները կը կարծեն
ու քան ինչ որ մենք իսկ կը գործենք ։ Սեւ-
նի թիւնին պարսկական Հինապիքը արձանա-
դարութիւնը արդէն մեզի կը յայտնէ հայազգի
պարսիկ զօրապետի մը, Դաւաթբէխի, անուա-
նը նոյն արձանադարութիւնը կը յիշէ նաեւ
հաճուր Հայու մը, Հաւրիթապի որդի Ռաիֆայի,
որ ինքզինքը նաբարզողներու կը հռչակէ ։
Իսթաթուրը կը գրասէ, Իսթաթուր թաղաւոր
կ'ըլլայ եւ Բարեխաղները կ'պարտադնաներուն
Իսթաթուր թաղաւորը, իսթաթուր թաղաւորը,
նախնայնէն, երաժշտաներուն մէջ Հայեր ալ զըտ-
նուած ըլլան ։ Եւ պիտի գիտնար երբեք թէ
Պրոյսերներն հայազգի էր, Էմիէ իր Սեւաբեիտ
սպիւրտար տանը կ'հնազարդութեան մէջ, այդ
մանրամասնութիւնը զանց առած ըլլաւ ։ Արդ,
երբ Հայ անհատներ աշխարհ կը տեսնային,
հուլաւիտ աստիճան՝ իրենց դրացի տարական
քաղաքականութիւններուն, անհնար է որ
գրիները ծնուանաղող ազգին չհազարդէն ինչ որ

քաղած էին այդ քաղաքակրթութիւններէն, մանաւանդ որ իրենցմէ ոմանք կը դործէին թէ՛ ընդգրկուած օտար ազգութեան եւ թէ՛ իրենց մայրենի ազգին համար, — ինչպէս կարգ մը աշուղներ, ճարտարապետներ, երաժիշտներ, Ասիկից հաւ, ժողովուրդը իր ամբողջութեանը մէջ՝ ամէն օր տեսնելով իրեն հետ անմիջական շփում ունեցող այդ օտար մեծ ազգերու յիշատակարանները, լսելով երգերը, բանաստեղծութիւնները, իմաստով ու խօսելով անոնց լեզուն, անխուսափելի էր որ իր բոլոր ծակոտիքներէն պիտի ծծէր զանոնք եւ պիտի թափանցուէր անոնցմով։ Ահա այդ բնական, գրեթէ բնախօսական, անզիմացիկ ազդեցութիւնն է միայն զոր Հայը ընդունած է Արարէն, Պարսկէն ու Բաբելոնէն, մինչդեռ յունական, լատինական կամ ֆրանսական քաղաքակրթութիւններն իր մէջ ներմուծելու համար որոշ գիտակցիւ ա խանդավառ ճիգ մը զրած է, որ կը տեսնուի մինչեւ այսօր։ Մեր ինչ մասնաւորներէն հաւ մը չէ գտնուած որ պարսիկ կամ արաբ դրակալութեանց ու եւ է մէկ հրաշակիրաւ հայերէնի խորագմանը զարգացման ունեցած ըլլայ, մինչդեռ արեւմտեան գրականութեանց զլիաւոր էջերը հայացնելու ջանքը Հայոց մտաւոր գոծունէութեան էական ու մշտական տարբերէն մին կազմած է։ (միայն բշխական աշխատութիւններու մէջն է որ ինչ հայ գրողներն ուղղակի օգտուած են արաբ հեղինակներէն ու երբեմն նոյն իսկ անոնց գործերը թարգմանած)։ Ընդհակառակը մեր հին մատենադպրոցներուն մէջ կան բոլոր տողերը զոր կը գտնենք Պարսկի կամ Արաբիի գրաբարով, անոնց դէմ աւելութեան ու արձամարհանքի ազդեցութիւն, անոնցմէ հայ ժողովուրդը հետաքննելու հրաւերներն են։ Ոչնիկ Պարսից կրօնքը կը քարկոծէ։ Ոչի՛նչ առեւել խառն ամեն ինչ որ պարսիկ է։ Արաբաց վրայ կ'օտոզ մեր պատմագիրները հետեւ են անոնց բանաստեղծութիւնը Հայոց ճանչցնելու եւ սիրցնելու ձգտումներ ունենալէ։ Եւ ինքեանցին ալ քանի անիտներու որքան կոպտի թարգմանութեան մը կը կշտամբէ Սահակ Բագրատունին որովհետեւ պարսկական առասպելներու վրայ իրմէ սեղեկութիւն ուղղած է՝ « Բայց զի՛նչ արեւօք տարւոյնք լեզու և Բաբելոնի Աթղահակայ փոռն են անոնքն որ աւազակայրն իցին եւ կամ է՛ր սակա զմեզ Պարսից անյարմար եւ անո՞ծ բանից,

մանաւանդ թէ առաւել վասն անբանութեան, առեւս աշխատ, . . . Զի՛նչ լեզու առայտրիկ կարօտութիւն առասպելք սուտք, կամ զի՛նչ պէտք անմիտ եւ անհամար բանից յարմարանք։ Մի՛ արեւօք յունական պիտի եւ ողորկ առասպելքն իցին հանդիման աստճառ, որք զէմարտութիւն իրացն յայտարանարար յինքնան ունին թագուցեալ . . . Եւ տայոք զայտարիկ մանկականիք քոյոց սիրոց եւ անհաստեղծութեան խալութեանց լեալ տարփանք . . . (Գիրք Ա) »։

Ազգային ինքնութիւնը պաշտպանելու համար ցոյց տրուած այդ բոլոր զգուշաւորութիւնը չորս լայնատրելի է եւ նոյն իսկ գովելի, — բայց, խոստովանելով, այն մուլտանգ ծայրապնդութիւնը որուն հասած է այդ զգուշաւորութիւնը, դատապարտելի է ու վնասակար։ Որովհետեւ եթէ հասկանալի է տիրապետող օտարական եւ բռնակալ ցեղի մը դէմ զգացումած աստիութիւնը, քնաւ հասկանալի չէ անոր մտաւոր անուրանալի եւ հսկայ առաւելութիւններուն անդիտակի մնալու եւ զանոնք կոյրկուրալան արձամարհելու, նախատեսուկարճամիտ ու ծիծաղելի ձգտումը։

Պանդուկ հանդերձ անջրպետ մը պարսիկ կամ արաբ քաղաքակրթութեանց եւ իրենց միջեւ, արեւմտեան քաղաքակրթութեանց քաղցրով հանգեմէ իրենց զարգացման « զլիաւոր », « հին հակառակ » տարբերը Հայոց մտաւոր առաջնորդները կրնային, առանց ու եւ է վստահի, իրենց ժողովրդին ծանօթացնել այդ դրացի մեծ ազգերուն զեղեցիադիտական զանաւոր առիթից հայ ժողովուրդը կրնար շահել աւելի քան կորսնցնել, որովհետեւ նախ ժողովուրդը մը աշխատեալ աւելի զօրեղ կ'ըլլայ մտաւորապէս որքան աւելի աշխատեալ եւ ընդարձակ ծանօթութիւններ կ'ամբարէ իր մէջ՝ աշխարհիկ բոլոր ազգերու կատարած գործին վրայ, եւ յետոյ, ժողովուրդը մը որ կ'ուզէ իր ինքնութիւնը պահպանել հզօր դրացիներու դէմ, աւելի լաւ է որ որոշ գիտակցութիւն մունենայ անոնց ոչ միայն քաղաքական այլ եւ մը տաւոր դրութեան վրայ, որպէս զի անոր դէմ ինքզինքը պաշտպանած, անոր հետ մըցած ամեն աստեղծագործութիւն է ինչն է ուսմը զոր իր դիմացն ունի։ Այս բարբառի դուրս, արդէն մուլտանգ որ մը պէտք է ինքզինքը չզրկէ ու եւ զեղեցիկութեան, ուրկից մը զայն ան, նոյն իսկ թշնամիքն։ Այսօրու ան ամենազօրեղ ազգերը

ինչպէս օրինակի համար՝ Անդրլիպեցի, Գերմանացին եւ Ռուսը, այն աղբերն են որ օտար ցեղերու քաղաքակրթութիւնը հիմնովին ամենեւնի աւելի ճանչնալու ջանք ցոյց տուած են, Առանց Բագրատունեան, որ Հայոց ինչ պատմութեան հետ կ'ուզէր ճանչնալ պարսկական հինաւուրց գիշարվպերը, շատ աւելի ուշիմ ու լաւնամիտ կ'երեւայ քան Պոքնացին որ անխմտ արամաւորմէնքով մը կը խօսի պարսկ առասպելներուն վրայ, որոնք վերջապէս ոչ նուազ դեղեցիկ են ու ոչ նուազ վեհ քան յունական դիցաւիպերը, Քրիստոնէութեան տիրապետութիւնն էր զիստորապէս որ այդ սելմումը յատկ թեթաւ հայ մտքին մէջ, այդ պատուարը քայքայ ասիական ոչ քրիստոնեայ քաղաքակրթութեանց հա իր միջեւ Հեթանոսութեան օրերուն՝ աւելի ազատ եւ առձակ էր անուշա հայ միտքը Տիգրան Բ ի օրով եթէ յոյն քաղաքակրթութիւնը գերակշիռ տիրապետութիւն մ'ունէր Հայաստանի մէջ, բոլորովին չէր խափանած սակայն ասիական քաղաքակրթութեանց մուտքը հայկական մեհեաններուն մէջ՝ Արեւելքի եւ Արեւմուտքի աստուածութիւնն էր քով քով կը փոխդնէին լայն եւրոպայութեան մէջ՝ Մեր Գողթման երգերու հատակոտորենեուն մէջ՝ ասիական տարրը այնքան կը զգացուի — թիբեւ աւելի — որքան արեւմտեանը Այն պատու ոգին որով Գրիգոր Մագիստրոս, հակառակ որ քրիստոնէութիւնը նոյն իսկ պատուար քաշած էր հին հեթանոս Յունաստանին քաղաքակրթութեանը դէմ, Պլատոն ու Եւկլիտէս կը թարգմանէր, ասալի է որ որեւէ Մագիստրոսներ զայն ցոյց տուած չըլլան, հակառակ կ'երեւաններուն մըր՝ մոռեքին՝ հայացնելով պարսկ կամ արաբ հանձարին գլուխ-գործոցները։ Պարսկներն ու Արաբներն այդ ազատ ոգին լայնօրէն ցոյց տուած են, — ոչ զգուած են ասակից անհունապէս մահմետականութիւնը չէ արգիլած որ արաբ ու պարսկ մասերականները ամբողջութեամբ թարգմանեն Յունաց բոլոր իմաստասէրները, բանաստեղծները, գիտունները, պարսկ ու արաբ գրականութիւնը ասով իր ինքնուրոյն կնիքը հրէք չէ կորսնցուցած, ընդհակառակն աւելի ճոխ ու բարդ է դարձած՝ միալով հանդիմ ինքնատեղի։ Տարօրինակն այն է որ նոյն իսկ ժամանակակից չըլլանքին մէջ, ուր հայ միտքը՝ քրիստոնէական մոլեռանդութիւնն ազատած՝ աւելի անկախ ու լայն թօնի

մ'աւած է, այդ պատուարը միշտ կանգուն եւ անխախտ է միացած ասիական քաղաքակրթութեանց եւ Հայուն միջեւ։ Այն բազմութիւ թարգմանութեանց մէջ զոր հայ գրագէտները կատարած են ժի. դարուն, երեք չորս դիքք հաղիւ կարելի է գտնել արեւելեան գրականութիւններէ հայերէնի վերածուած միւսները բոլորն այ եւրոպական գրականութիւններէն ընտրուած դոյութիւն են ու այդ մէկ քանի դրքերն ալ («Հաղար ու մէկ դիքք» օրինակի համար) ֆրանսական թարգմանութիւնն է որ հայերէնի վերածուած են եւ ոչ թէ բնագրէն, Հայը եւրոպական բոլոր լեզուներն ուսանելու հետամուտ եղած է, բայց արեւելեան լեզուներուն անտարբեր է մնացած, եւ այն Հայերը որ արեւելեան լեզուներուն ծանօթ են եղած, մտքերուն չեն անցուցած իրենց այդ ծանօթութիւնն օգտուել՝ այդ լեզուներով գոյութիւն ունեցող հրաշակիւրտները հայացնելու համար։ Այսպէս, ֆրանսացի ամենասանշուն վիպասաններու գործերն ու նիւք հայերէնի թարգմանուած, եւ չունինք «Ջենտ-Ալվեստայ» ի, «Շանշամէ» ի, «Մենեմէ» ի, ինչպէս եւ Հաֆիզը, Սաաաթին, Նիլամիին, իլյաթմիին քերթուածներուն, արաբական չէքսթներու եւ բանաստեղծութեանց ու եւ է թարգմանութիւն՝ բնագրին վրայ կատարուած, չունինք նոյն իսկ ու եւ է թարգմանութիւն հնդկական, չինական հակապարականութեանց հրաշակիւրտներուն, որոնց դէմ ցեղային կամ կրօնական ատելութեան պատուակն ալ աւոյզ է սակայն։ Արեւելքի դէմ հակակրօնութիւնը, այս աստիճանին հասցուած, այլ եւս տվմար է պարզակապ ու արեւմտեան Արեւելքի ենք վերջապէս, եւ իրաւունք չունինք Արեւելքը բացարձակապէս ուրախալու։ Արեւմուտքին՝ իրեւ թարգմանութեան քաղաքակրթութեան մը հայերէնի միջոցով յարած ըլլալով մեր պարծանքն է, բայց այդ յարումը պէտք չէ որ միջ մոլեռանդ կուրծքեան մը մէջ պահէր հանդէպ մեր Արեւելքի գրադիւններն, եւ երբ որ Արեւմուտքի վարպետները իրենք իսկ ամենամեծ հետաքրքրութեամբ ու հիացումով Արեւելքի քաղաքակրթութեանց բոլոր գեղեցկութիւնները կը ծանօթացնեն իրենց հաւարակութեան, մենք ծիծաղելի պիտի ըլլայինք յամառելով այսուհետեւ մեր արեւմտեան մէջ հանդէպ Արեւելքին։ Այժմ որ քրիստոնէական տարամերժութիւնը այլ եւս

մեզ չի կաշկանդեր, պէտք է որ մեր մասերը գործունեութեան մէջ լայն բաժին մը յատկացնենք։ Արեւելքի քաղաքակրթութիւնները մեր ժողովրդին լըջօրէն ճանչցնելու Մեր մէջէն անոնք որ քաջատեղեակ են արեւելեան ինքուններուն, ամենամեծ ծառայութիւն մը մատուցած պիտի ըլլան իրենց ազգին՝ թարգմանելով պարսկի, արաբ, հնդկի, չինական եւ այլ արեւելեան հրաշակերտները։ այս կոչը կ'ուզեմ որ միայն մեր լեզուագէտ աշխարհական գրողներուն, այլ եւ մեր ուսումնական մարտնչութիւններուն ։ Վենետիկի միաբանութիւնը, իր մեծ օրերուն, կոխտեղով կրօնական նախապայարուսները, հեթանոս Յուներու եւ Լատինաց գործերու թարգմանութիւնը տուաւ ազգին։ այդ վեհ օրինակին հետեւելով, մեր բոլոր միաբանութիւնները, որոնց մէջ արեւելեան լեզուներն ուսումնասիրողները բազմաթիւ են, կրնան՝ արեւմտեան դուռ-գործերու թարգմանութիւնները շարունակելով հանդերձ, արեւելեան հրաշակերտները հայերէնի վերածելու ձեռնարկել։ Ասով որ միայն մեր գեղեցկագոյնական զարգացման ընդլայնումին նպաստած պիտի ըլլեն, այլ եւ մեր պատմութեան շատ մը մտւթ կէտերուն լուսարարումով։ Հայ բանասէրները մինչեւ այսօր քանակած են օգտուիլ արեւմտեան պատմագիրներուն, ճամբորդներու Հայոց մասին գրածներէն, բայց ոչ մէկը դեռ չէ մտածած արեւելեան պատմագիրներուն մէջ Հայոց վերաբերել անգղեկութիւններ փնտռել, եւ սակայն արաբ, պարսիկ եւ այլ արեւելեան աղբիւր որոնք այնքան սերտ չփութ ունեցած են Հայոց հետ, անթիւ ծանօթութիւններ պարունակելու հն իրենց քորնիկադրներուն մէջ՝ մեր անցեալ պատմութեան մասին։

Անանիոսի « Գիտակից ջանքեր » տիպոգրով յօդուածի մէջ, երեք աւարի առաջ, հետեւեալը կը գրէր։ « Պարսկաստանը կրնան մեզի ճանչցնելն ինչ Պարսկաստանը իր պատմութեամբ եւ գրականութեամբ, նոր Պարսկաստանը իր բարքերով, ազանդներով ու կացութեամբ, զորք որ հայ լեզուին ու գրականութեան համար ամենաուսեծ նշանակութիւն ունի ։ Ինչ որ պ. Ա. ուսեծելանէն որ Պարսկաստանութեան մասին յօդուած մը հրատարակեց, ոչ ոք այդ հրաւերին պատասխանեց։ Պարսկաստանի հայ գործիչները ֆրանսական թատերգութիւններ կը ներկայացնեն, արեւմտեան վէպեր կը

թարգմանեն, « Եւրոպական » քաղաքակրթութիւնը ճանչցնող բանաստեղծութիւններ կը կատարեն, պէջօլակաւութեան դէմ կը մարտնչին, — եւ շատ աղէկ կ'ընեն, — բայց պարսիկ գրականութիւնը մեզի չեն ուզիր ճանչցնել, Անկից ի վեր առիթ Անեւցայ պարսկերէն շատ լաւ գիտցող քանի մը հայ անձնաւորութեանց հետ տեսակցելու, եւ առաջարկեցի որ այդ կարեւոր գործին նպասածեալութիւնն ստանանք, ոչ մէկը դեռ քայլ մը չտուաւ այդ ճամբուն մէջ։ Նոյն իսկ Մասեհեանց խանը, որ բոլոր յատկութիւններն ունի այդ գործը ամենամեծ յաջողութեամբ կատարելու համար, կը շարունակէ Շէքսպիրի խաղերը հայերէնի թարգմանելու գերին մէջ սահմանափակելու։ Եւ անհասարած, որոշեցի գիւնը անուզակ միջոցի մը՝ այդ պակասը լրացնելու համար։ « Անանիոսի » մէջ պիտի երեւան այսուհետեւ արեւելեան մեծ բանաստեղծներու գործեր՝ ֆրանսերէն թարգմանութեան հաջորդին վերած դեռ ։ Թարգմանութեան թարգմանութիւն մը անհասարած է քննարկել օգին ճշգրտեալ պահանջէ։ Բայց պէտք էր երկու շարեաց փոքրագոյն ընտրել։ Այս բոլորի ցրտացումները գտնէ զազափար մը պիտի տան՝ թէպէտ ազատ արեւելեան երանգագոյնակին մեծ չոր գիւններուն վրայ, եւ թերեւ այս փորձը պիտի յաջողի զրգռել արեւելեան լեզուները գիտցող մեր զրազէտները վերապէս ձեռք զարնելու այս գործին որ անհրաժեշտ է եւ զոր իրենք փնտռել աւելի յաւ կրնան կատարել ընականաբար։

• • •

« Անանիոսի » այս թիւով կը հրատարակենք պարսիկ մեծագոյն բանաստեղծներէն մէկուն Օմար խայամիի « Քառեակ »-ները, զանոնք հայերէնի վերածելով ֆրանսերէն թարգմանութեան զոր գեռ այս օրերս հրատարակեց պ. Շաբլ կըրու։ Ճարինըր առաջ, պ. Ա. Նիքոլա արդէն հրատարակած էր խայամիի « Քառեակ »-ներուն ֆրանսերէն թարգմանութիւն մը։ Բայց պ. կըրու շատ չուրջ փաստերով կ'ապացուցանէ այդ թարգմանութեան խոշոր թիւերութիւնները, հիմնական սխալ հակադրողութիւնը զոր ցոյց տուած է պ. Նիքոլա հանդէպ պարսիկ բանաստեղծին մասմամբը։ Ինչպէս եւ անհարապատելութիւնն այն ձեռագրին որու վրայ չեն ան կատարած է իր թարգմանութիւնը եւ

որուն մէջ զը զսեւեւին բազմաթիւ քառեակներ՝ ըստ պ. Գրոցի մեծ մասամբ իրականի զերպարեւելու անարժան եւ յայտնական հեռանկարներու կողմէ վերջէն աւելցուած Պ. Գրոցի իր թարգմանութիւնը կատարած է Սքոֆորտի Պոտլէնեան գրադարանի ձեռագրին վրայէն, որ համաձայն հարապատը կը համարուի եւ կը պարունակէ հարիւր յիսուն եւ ութը քառեակ և Մենք պիտի հրատարակենք այդ բոլոր քառեակներուն թարգմանութիւնը, պ. Կրոցի հրմտայից եւ խորիմտատ յառաջարանին հետ ¹⁾, եւ Է Անասիտ » ընթերցողները պիտի զբաւենն իրանամի կենսագրութիւնը ինչպէս եւ նուրբ վերելու մեծ մասն որ գործին և Պ. Կրոցի կը թուի շատ լաւ ըմբռնած ըլլալ պարտի քերթողին հոգին եւ անոր եղբորուն ճշմարիտ իմաստը, ինքը չէ ինկած այն իմաստակ ձեռքտունին մէջ, որուն զոհ եղած են արգէն ա՛յն քան մեծ բանաստեղծներ, եւ որով անթիւ մեկ նողմնի, պարտիկ ու եւրոպացի, յամառած են իրանամի մէջ տեսնել այնպիսի բաներ որոնք չկան Նոն, չտեսնելով՝ ի փոխարէն՝ ինչ որ կայ ինչ իրօք, այսպէս, երեւոյած են որ բոլոր այն քառեակներն ուր իրանամ « զինին » կ'երգէ, ալլաբանական նշանակութիւն մ'ունին, «Առաքի» վարդապետութեամբ տողորուած իմաստասիրական քերթումներն են, թէ զգինին աստուածային հայեցողութիւնը կը խորհրդանշանէ, « զիննաունը » տաճարը կը պատկերացնէ, եւ այլն :

Ճշմարտ է որ ուրիշ պարտիկ բանաստեղծներուն մէջ, — ինչպէս յաճախ Հաֆլզին ու Սատտին մէջ, — այդպիսի այլաբանական դարձուածքներ կան, բայց իրանամ, որ ինքն իսկ երբեմն—շատ քիչ անգամ, եւ աւելի՛ հեղինորէն — այն կրկնիմաստ պատկերներուն կը դիմէ, իր քառեակներուն մեծ մասին մէջ գերազանցորէն « իրապաշտ » երգիչ մըն է, իրերն իրենց անուումով կոչող, իր սրտին ու մտքին լուր խոսիլները մեղապարանոց յատնող : Գինին զոք՝ կ'երգէ անխաօրէն, ոչ մէկ յարաբերութիւն չունի ու եւ է հոգեկան էութեան հետ, խաղողէն ըլլած ըմպելիքն է որ ցտեւըր կը քնացնէ եւ երազներու աշխարհին ոսկի զոները կը բանայ իրականութեան տղեղ

¹⁾ Տեղի պատճառ մեզ կը ստիպէ յառաջիկայ թիւին թողուլ այդ յառաջարանին հրատարակութիւնը :

ուսեւ պատկերէն վերաւորուած հոգիին առջեւ իր ժամանակին ամենէն հմուտ անձերէն մին, իրապուցած՝ ամբողջ գիտութիւնը զոր նարեկէն էր այդ դարուն աշարիլ, իրանամ հասած է նոյն եղաբակցութեան որուն հասած էր Առաքուածաշունչին « Ժողովողը » — ալլաբան թէ « Որ յաւելեաց ի դիտութիւն, յաւելցէ ի ցաւս Կ. մարգարէին իրերի ալ մօտէն քննած, մարտին հոգիին բոլոր վատութիւնները, պաշտօնական կատակերդութիւններու բոլոր դժձութիւնն ըմբռնած, իրանամ յանգած է այն տիտուր եւ յախտնեալս ճշմարտաւորութեան թէ նշանքը խալտատիկ զանչտ մըն է, որուն խորը Սաւը կայ պահուած, թէ ոչինչ կայ գերեզմանէն անդին՝ բաց ի անվախճանական քունէն խառաւ խառարին մէջ, թէ ոչինչ կայ իրական՝ այն բոլոր հնչուն բաներուն մէջ, — կրօնք, մարդկութիւն, փառք, գիտութիւն, ճշմարտութիւն, հոգի, եւ այլն. — որով ամէն տեսակ քուրմեր կ'օրօրին խորը հորիզոններէն յոյսի նըշլլ լը հայցող չուարած ու ցաւաղին մարդկային հօտը, եւ թէ միակ իրական բանը, միակ սրբազան բանը, միակ բանը որուն համար կ'արէ խաղաղատուիլ, բողբէն ընծայած հանգիքն է, վաղանցիկ բայց չօշտիլի հանձնը զոր կուտան սէրն ու զինին, բնութեան անճառ դեղեցկութեանը մէջ՝ թմբեցնելով, վայրկեանի մը համար հոգիին բոլոր ծանր ու դաժն խոցերը ու թաղելով էութիւնը այն արտամտուչ արեւցողութեանը մէջ ուր մարդ կը մոռնայ իր ողորմելի զագափափութիւնը եւ ինքզինքը աստուած մը կը կ'արէ :

•

Իրանամի քառեակներուն թարգմանութիւնն յետոյ, «Անասիտ» մէջ պիտի երեւան ուրիշ արեւելեան հրաշակերտներու թարգմանութիւնները (շատ աւելի նաճողով պիտի հրատարակենք անուշտ բնագոյն ուղղակի հատարուած թարգմանութիւններ՝ եթէ արեւելեան լեզուները գիտցող գրագէտներ հաճին մեզի ուղարկել այդպիսի աշխատութիւններ) : Այս նոր շարքն սկսելով, մեր նպատակն է ոչ միայն անձնաթ գեղեցկութեանց ճաշակումին հանձնը ընծայել «Անասիտ» ընթերցողներուն, այլ միանալով սա վաղափառ արարածի հայ հասարակութեան մէջ թէ Արեւմտաքի

քաղաքակրթութեան մեր ընծայած նախասիրութիւնը, որ մեր պատմական պիւրիզմը, մեր օղորդին նկարագրին հիմնաքարն է՝ ամբարաբար պահպանելով հանդիման, մենք պէտք ունինք Արեւելքի քաղաքակրթութիւններէն ալ ճանչնալու իրենց անդիպակն ու ներկայ յան մէջ, ճանչնալ հնդկական, պարսկական, եգիպտական, ասորիական, արաբական հսկայ քաղաքակրթութիւնները, ճանչնալ հռոմէական շաքտը, իր հրաշալի անցեալը եւ իր ոչ նըւազ հրաշալի վերակենդանացումը, ճանչնալ մինչեւ իսկ Թուրք իր նիւթական ու բարոյական անցեալ եւ ներկայ կեանքին լէջ (որովհետեւ պէտք է խոտաբանինք որ չենք ճանչնար Արեւելքը, նոյն իսկ Թուրքը՝ որուն հետ ամենօրեայ անմիջական յարաբերութեան մէջ ենք, որուն հետ կուրծք կուրծքի կոտորու վրայ ենք հիմա)։ Ազգի մը միտքը այնքան աւելի լայն, հարուստ ու զօրեղ կ'ըլլայ որքան իր ծանօթութիւններուն հորիզոնն ընդարձակուի։ Մենք, Արեւելքի եւ Արեւմուտքի մէջ տեղը զետեղուած, վիճակուած ենք միջնորդի գեր կատարելու այդ երկու մեծ ու փարբեր աշխարհներուն միջեւ այդ դերը կատարած ենք արդէն։ Եւրոպական քաղաքակրթութիւնը Արեւելքի մէջ տարածող կարեւորագոյն աստաւընեւրդն էր։ Երբեք եւ չափերը բայց այդ դերը շատ աւելի հզօրացան ու լայնօրէն պիտի կարենանք կատարել եթէ Արեւելքն ալ ճանչնանք այնքան մտերմօրէն որքան կը հետամտինք ճանչնալ Արեւմուտքը։ Ինչո՞ւ եւրոպական քաղաքակրթութիւնը Արեւելքի մէջ տարածող Հայք միանգամայն Արեւելքի հողին, դեղից-ձաղիքաութիւնը, իմաստասիրութիւնը Արեւմուտքին ճանչցնելու գործին մէջ մեծ բաժին մը չունենայ։ Հայք իր մտքի ճապկութեամբ, եւ իր զիրքովը, այդ դերը կատարելու սահմանուած է արդէն։ Տը. Մարտիրոս, հայազգի ֆրանսացի գրաւէտը, «Հաղար ու մէկ գիշեր»-ներու իր հրաշալի թարգմանութեամբ — որուն նման խորին, ճշգրիտ, ճոխ, վաշխուշ, հզօր եւ Արեւելք հոտով թարգմանութեան մը բազմը գեռ չէր ունեցած ու եւէ արեւելեան հրաշակներ — ամբողջ եւրոպական մտաւորականութեան սքանչալցումը գրաւեց եւ ապացուցուց ճշգրտութիւնը թէպէտ զոր աշտեղ կը պաշտպանեմ։ Տը. Մարտիրոս օրինակը շատ հետեւողներ կրնայ ունենալ մեր մէջ, եթէ այդ ձգտումը որդկորենք։ Պէտք չէ որ եւրո-

պական քաղաքակրթութեան տարածմբ յարուց մեր գրականութիւնը եւրոպական գրականութեան սարուկ ու անանձնական արտացոլացման մը հասցնելու մէջ։ Մեր մտաւոր արտագրութիւնները պէտք է որ միշտ ունենան այն դեղեցիկ բարդութիւնը, այն Արեւմուտքի եւ Արեւելքի ճարպիկ ու ինքնատի գիտնութեւնը զոր կը գտնենք մեր հին ճարտարագետութեան մէջ եւ զոր Արեւմուտքի գեղեցկալէտները ուստական արգի երաժշտութեան ամենէն մեծ արժանքներէն մին կը համարին։ Ատով մեր արտագրութիւնները ոչ միայն չեն զազրիք ազգային դոյն պահպանել, այլ ընդհանրական աւելի ճոխ, աւելի ընդարձակ եւ աւելի օւժեղ ինքնուրուշութիւն մը կ'ունենան։ Արդեանք անմահ վէպը, փոշակի գառնակները, Եսթրակցիի ազօթները, Ալեքանի մէկ քանի քերթումները անոր համար մեր հին եւ նոր գրականութեան ամենէն ինքնուրուշութեան հզօր էջերն են (ինքնուրուշ ու «հզօր» Արեւմտցիին ինչպէս Արեւելցիին համար) որովհետեւ այդ գործերը, հետեւ արեւմտեան արուեստի կէտ առ կէտ նման իւր թիւները ըլլալ, լայն խառնուրդ մը կը ներկայացնեն արեւելեան ու արեւմտեան եւրոպական արեւելեան, խառնուրդ մը որուն մէջն է որ կը գտնուի «հայկական» դեղեցկագիտութեան հիմունքը։ Ինչ որ այդ մեծ մաքերն բրած են ընդարձակ, եւ ի նարկէ՝ անկատարօրէն, ջանանք որ մեր վաղուան յրազէտները զայն ընեն գիտակցաբար, աւելի ընդարձակ, աւելի որոշ, աւելի զօրեղ ու յստակ կերպով։

Ա. ՉՊԱՆԵԱՆ

RAFFI

CONTES PERSANS

Bibi-Scharabani — Les Khaz-Pouches

TRADUITS DE L'ARMÉNIEN

PAR

ABGAR IOANNISSIANY

LIBRAIRIE DE CH. NOBLET, 43, RUE CUVAS, PARIS

ԳԻՆ ՄԷԿ ՖՐԱՆՔ

Ունենայ փափագողները պէտք է դիմեն՝
 Անահատիկ խմբագրութեան
 կամ Թիֆլիս, Կեդրոնական Գրալատարաններին։